

RENÉ DESCARTES (1596-1650)

1. El Racionalisme. Característiques generals. (2)
2. El context històric. (4)
3. Per què Descartes és el pare de la Filosofia moderna? (6)
4. Descartes i la Física de Galileu. (7)
5. Antecedents i significació del "mètode" en el context de la filosofia del seu temps. (8)
6. Les regles del mètode. (10)
7. El dubte. (12)
8. El resultat del dubte: la primera veritat. El "Cogito". (13)
9. Classes d'idees en Descartes. (16)
10. El problema de Déu. (17)
11. L'estructura de la realitat: les tres substàncies. (19)
12. L'ésser humà: la unió de cos i ànima (23))
13. Apunts d'ètica. (24)
14. Algunes crítiques a la filosofia cartesiana. (27)
15. Descartes al segle XX. (27)

1. EL RACIONALISME - CARACTERÍSTIQUES GENERALS.

El Racionalisme és la teoria filosòfica que inaugura l'Època Moderna. Una definició molt ample seria: el Racionalisme és aquella actitud que atorga un valor fonamental a la raó. Però d'una manera més restringida, s'anomena "racionalisme" el corrent filosòfic del s. XVII al qual pertanyen fonamentalment Descartes, Spinoza, Malebranche i Leibniz. Habitualment es tendeix a contraposar a l'Empirisme que és un corrent filosòfic fonamentalment britànic de finals s. XVII i XVIII al qual pertanyen autors com Locke, Berkeley i Hume.

El racionalisme es pot definir globalment com la filosofia que defensa l'autosuficiència de la raó com a font de coneixement. Segons Hegel, aquesta autosuficiència es pot entendre de dues maneres:

1. És l'afirmació, segons la qual l'exercici de la raó no pot veure's limitat per cap instància superior (ni per la religió, ni per la tradició, ni per l'autoritat política,...etc.). Significa un trencament radical amb la concepció filosòfica medieval, que subordinava la raó a la fe.
2. El racionalisme diu que a la raó –i només a ella– li pertoca jutjar sobre la veritat. La raó és autònoma i autosuficient. Tota veritat ha de ser racional. Només la raó pot donar-se lleis a sí mateixa.

Més concretament, "racionalista" és el filòsof que defensa vuit tesis bàsiques:

1.- *Confiança en la raó:*

És un element bàsic que el racionalisme recull de l'herència cultural del Renaixement. Després d'un període medieval en què la raó es va subordinar a la fe, el Renaixement va defensar l'autonomia de la raó per sobre de la tradició religiosa. La raó té un caire objectiu, universal i necessari, que la fe i la tradició no tenen. La raó és el fonament també de la ciència i és l'instrument a partir del qual l'home pot dominar el món.

2.- *Minusvaloració del coneixement sensible:*

Aquesta qüestió enceta la polèmica entre racionalisme i empirisme. Els racionalistes consideren que els sentits ens poden enganyar (donar informació falsa, p. ex. els miratges). La sensibilitat no té el caire universal i necessari de la raó i, per tant, no és una bona guia de l'acció humana.

Potser la millor manera d'entendre l'oposició entre el Racionalisme i l'Empirisme sigui referir-los a la qüestió de l'origen del coneixement. L'Empirisme sostindrà que tots els nostres coneixements provenen dels sentits, de l'experiència sensible. Per la seva part, el Racionalisme estableix que els coneixements vàlids i vertaders sobre la realitat provenen no dels sentits, sinó de la raó. Per als racionalistes, la raó humana és autosuficient. En el Racionalisme i en l'Empirisme la pregunta per l'ésser es subordina a la pregunta pel coneixement

3.- *L'innatisme:*

És l'afirmació segons la qual en la raó humana hi ha idees innates, que neixen i es desenvolupen amb nosaltres. Són universals (les tenim tots els humans –sempre i ja) i són el fonament de qualsevol raonament.

Plató ja havia defensat que en l'ànima hi ha un coneixement innat de les Idees. Descartes segueix la tradició de Plató i Sant Agustí (a través de Sant Anselm) i considera que les idees Innates són evidents per si mateixes. Les idees innates centrals per a Descartes són:

Idea de Jo. Jo penso = Jo existeixo

Idea de Déu

Idea de Món

L'existència d'idees innates és un tema polèmic perquè els empiristes les neguen radicalment. Segons l'empirisme no tenim idees innates sinó que la ment és una **Tabula rasa** [llenç en blanc]. Això vol dir que quan naixem, la ment és com un quadre en blanc o una capsa buida que es va omplint a partir d'experiències. És l'experiència l'únic instrument de coneixement. Mentre les idees innates dels racionalistes són iguals en tothom, l'experiència és particular i subjectiva. Per això hom diu que el racionalisme tendeix al dogmatisme i l'empirisme (sobretot Hume) tendeix a l'escepticisme.

4.- La matemàtica com a model de ciència:

La matemàtica ja havia estat proposada per Plató, com a ciència model, perquè és l'única que té com a guia la demostració i només accepta veritats universals i calculables. Al diàleg *Teetet*, (190 b-c) Sòcrates diu que ni tan sols en somnis ningú gosaria afirmar que el parell és imparell. La matemàtica té un caire necessari, objectiu, indiscutible. No és ciència de l'opinió sinó del raonament. Descartes recull aquesta tradició. A més, la matemàtica ha estat també el model de ciència de Galileu. Si ell ha pogut explicar el món d'una manera racional, universal i necessària, qualsevol que raoni segons el model matemàtic, també ho podrà fer.

Amb les matemàtiques disposem d'una imatge del món objectiva i reduïble a fórmules que la raó pot comprendre.

Descartes arribarà a dir que les regles del mètode filosòfic han de ser tan clares com les de les matemàtiques i Leibniz afegeix: *Vindrà un dia que els homes ja no discutiran més; s'asseuran al voltant d'una taula i diran : "calculem!"*.

5.- La centralitat del mètode:

Pensar correctament és "pensar ordenadament". Si ens equivoquem en el raonament és perquè no ho fem amb mètode, és a dir, amb ordre, pas per pas. Etimològicament, la paraula "mètode", que ve del grec, significa "camí cap a...". Un mètode és un camí per arribar a la veritat. Els racionalistes diuen que si Galileu i la ciència física han superat el model medieval de la naturalesa és perquè han pensat amb regla, amb mesura, pas a pas, sense confondre desig i realitat. Convé recordar que quan Descartes parla de mètode, no distingeix entre el de les ciències físiques i el de la filosofia, sinó que considera, totes dues formes de coneixement com eines de coneixement igualment vàlides i que han de basar-se en els mateixos principis.

6.- La lluita contra l'escepticisme:

La raó té un caire alhora objectiu (pot superar el dubte) i necessari (no pot ser que no existeixi, sense caure en contradiccions). Per a Descartes, l'objectiu de la filosofia és mostrar la necessitat de la raó contra qualsevol dubte escèptic. Quan l'escèptic dubta de tot ho fa emprant la raó –i en conseqüència es contradiu. En un món escèptic no hi hauria veritat possible o –alternativament– no hi hauria

possibilitat de coneixement racional. En conseqüència no hi hauria ciència, ni saber rigorós. Tots els racionalistes lluiten contra l'escepticisme perquè consideren que en un món escèptic no hi hauria lloc per a la raó.

7.-La racionalitat del món:

Si la raó és l'instrument que té l'home per conèixer el món és perquè el món mateix és racional. El món podria ser un atzar; podria haver-hi un univers sense cap mena de regles, però observem que en la Física hi ha lleis universals i necessàries. Per tant, entre el món i l'home hi ha un element en comú: ambdós són racionals. Tots dos són expressió d'una raó i és per això que l'home pot conèixer objectivament.

8. El mecanisme:

El món és una màquina per a l'explicació de la qual no calen ni les "qualitats ocultes" ni l'ordenació finalística dels aristotèlics. Basta recórrer a partícules de matèria i a causes eficients (moviments que donen lloc a altres moviments), tot això segons les lleis de la mecànica. Descartes es va deixar seduir per aquesta explicació. Però va deixar a part l'ànima humana i en fa un món independent. La realitat queda fraccionada en dos àmbits: la màquina i el pensament. I el pensament queda tancat en si mateix.

2. EL CONTEXT HISTÒRIC

L'Europa en què va viure René Descartes (1596-1650) és la de la Guerra dels 30 anys, és a dir, el conjunt de guerres de religió que havien estat provocades per la irrupció de la Reforma protestant i la Contrareforma. El segle XVIII és un període de fam, pesta i guerres però també de descobriments científics importants. L'any 1609 Kepler formula la hipòtesi segons la qual els planetes giren al voltant del Sol descrivint el·lipses i no cercles perfectes i, simultàniament, Galileu construïa, a Pàdua, el primer telescopi astronòmic que permetia estudiar els moviments dels planetes. Per la mateixa època, el canceller anglès Bacon proposava el mètode científic inductiu com a propi de les ciències contra el deductivisme aristotèlic. El Concili de Trento (1545-1563) contra el protestantisme de Luter (1483-1546) marcà fortament el període.

A França el període de la vida de Descartes fou especialment mogut tant en l'aspecte religiós com en el polític. L'any 1610 va ser assassinat el rei Enric VI i l'any 1614 es produí la majoria d'edat de Lluís XIII que tingué com a ministre principal el cardenal Richelieu i que anà consolidant la monarquia centralista i catòlica. Els protestants, importants sobretot a Occitània i prop de la frontera suïssa, van ser brutalment perseguits en el marc de la Contrareforma. L'any 1562 eren 1.250.000 i cap a 1685 només en quedaven mig milió. El nostre filòsof, de fet, decidí marxar a Holanda perquè era l'únic país on es respectava el lliure pensament. Hi hagué també lluites entre el poder local i la monarquia absoluta (Guerres de la Fronda, entre 1648 i 1653) que finalment (quan Descartes ja havia mort) van portar al poder Lluís XIV, el Rei-Sol, exemple de centralisme polític despòtic.

UNA CRONOLOGIA

En la biografia de Descartes [en llatí: Cartesius] hom acostuma a distingir tres períodes, però aquesta distinció resulta sovint arbitrària. De fet, només hi ha un esdeveniment que el va marcar en profunditat, l'anomenada "meditació de l'estufa" (el dia 10 de novembre de 1619) que és el moment en què, segons ell mateix va explicar al *Discurs del mètode* va tenir la intuïció de la necessitat del mètode i de la primera veritat. Fins i tot suposant que Descartes hagués volgut solemnitzar un moment especial, aquesta circumstància mereix ser analitzada a part.

Les tres etapes de la vida de Descartes són:

1º- Anys de formació:

1596: René Descartes neix a La Haye (Turenna, França, al sud est de París; avui la localitat s'anomena Descartes), el 31 de març de 1596. El seu pare, Joaquim era un membre del Parlament de Rennes (a la Bretanya francesa) i pertanyia a la "noblesa de toga", val a dir, era un advocat ric que havia comprat un títol nobiliari (una baronia) per ascendir socialment. La mare del petit René mor a l'any següent, de sobrepant i el futur filòsof va ser educat per l'àvia, mentre el pare es tornà a casar. Això

ha estat considerat important per alguns biògrafs, perquè Descartes tenia un temperament força esquerp, pessimista i tímid. Mai no es va casar i (a la manera estoica) va preferir una vida allunyada del poder.

1606-1614: Estudia al Col·legi Reial de La Flèche, dirigit pels jesuïtes i dedicat a l'educació de joves nobles. Descartes era un noi malaltís que tenia sovint permís per estar-se al llit i llegir. Aquesta tendència a la misantropia va conservar-la sempre. Descartes sempre es sentí molt orgullós de ser alumne dels jesuïtes. Va estudiar amb ells la física de Galileu (que, oficialment, estava prohibida) però la filosofia que va aprendre fou, en canvi, molt tradicionals i escolàstica. Anys a venir, en el *Discurs del mètode* mostrarà el seu escàndol per la manca d'adequació de la filosofia a la nova mentalitat científica.

1616: Es llicencia en Dret per la Universitat de Poitiers; però mai no exercí.

2º.- Anys de recerca:

1618: Per tal de "llegir el gran llibre del món" i com era habitual entre joves nobles, s'allista a l'exèrcit de Maurici de Nassau. Participa en els primers temps del que després va ser la Guerra dels 30 Anys. Coneix el matemàtic Isaac Beeckman, amb qui tindrà correspondència fins 1630, discutint qüestions de lògica, física i matemàtiques.

1619: Canvia de bàndol en la guerra i s'allista amb Maximilià de Baviera. Aquest fet avui ens pot sorprendre, però era habitual a l'època, amb soldats mercenaris. Trobant-se aïllat per la neu a la caserna de Neuburg es produeix la intuïció del seu mètode: la famosa "meditació de l'estufa", després de la qual decideix abandonar l'exèrcit i dedicar-se de ple als estudis filosòfics (1620). La "meditació de l'estufa" és una reflexió que feu, aïllat en mig de la guerra, sobre la idea de d'ordre i les conseqüències que d'aquest fet se'n podien seguir per a la fonamentació d'una filosofia. Degué ser un cop psicològic fort perquè al *Discurs del mètode* la retreu com un esdeveniment crucial.

3º.- Anys de producció:

1625-1927: Viu a París, pràcticament reclòs, posa en ordre els seus pensaments i comença a redactar. Fa amistat amb el cardenal du Bérulle, que l'ànima a escriure.

1628: Viu al camp. Escriu les *Regulae* ["Regles per a la direcció de l'enginy"] obra inacabada que conté 21 regles per a cercar la veritat. És possible –però no del tot segur– que formés part d'un grup secret d'intel·lectuals, els Rosa-creu, que intentaven fer gestions diplomàtiques per aconseguir la pau en la guerra dels 30 anys. La divisa del seu escut era: *Larvatus prodeò* [Avanço amagat] i Descartes li farà honor portant tota la seva vida les seves gestions en gran secret.

1629: Marxa a Holanda (l'únic país europeu del moment sense restricció a cap pràctica religiosa i que respectava la llibertat de consciència) on viurà fins 1649. Canvia sovint de domicili d'una manera difícilment comprensible. Coneix Helena –una serventa seva– amb qui viurà maritalment –i fins tingueren una filla que morí d'escarlata. Es dedica a fer disseccions d'animals, estudia problemes metafísics i adreça una important correspondència a Élisabeth i a homes de ciència, com Huygens i Mersenne. Les cartes a la princesa Élisabeth (exiliada a Holanda després de la destitució del seu pare el rei Frederic de Bohèmia) són especialment importants per a copsar problemes com la unió del cos i l'ànima (maig, juny de 1643) i l'opinió de Descartes sobre problemes de moral (1645 .1646).

1633: La Santa Seu condemna Galileu i Descartes renuncia a publicar el llibre sobre *El Món*.

1637: Al juny publica el *Discurs del mètode* que, com el seu nom indica, era el pròleg o l'explicació del mètode que li havia permès escriure tres llibres científics: *Diòptica*, *Meteors* i *Geometria* editats al mateix volum. En el *Discurs* se'ns ofereix, en definitiva una autobiografia intel·lectual (ell en diu "la història del meu esperit") i, en síntesi, els seus principis gnoseològics i metafísics.

1640: Publica en llatí les *Meditationes de prima philosophia* ["Meditacions metafísiques"] en què estableix el fonament metafísic de la ciència i vincula el coneixement de Déu a la certesa de la geometria. El text es tradueix al francès l'any 1647.

1643: Polèmica contra Descartes, atacat, entre d'altres, pels jesuïtes.

1644: Publica els *Principia philosophiae*, una mena de resum del seu pensament.

1649: Cristina de Suècia, reina de tarannà obert (i lesbiana, cosa que a l'època era tot un escàndol), convida Descartes a viatjar a Suècia. Com que a Holanda la polèmica anticartesiana augmentava i a França es vivia en plena guerra civil -La Fronda- decideix acceptar la invitació i dóna classes de matemàtiques a la reina.

1650: Descartes s'ensopeix a la Cort, escriu que Suècia és "el país dels óssos" i vol marxar, però mor d'una pulmonia l'11 de febrer.

3. PER QUÈ DESCARTES ÉS EL PARE DE LA FILOSOFIA MODERNA?

S'acostuma a considerar que Descartes és el pare de la Filosofia moderna perquè amb la seva obra es produeix un canvi en la pregunta sobre la qual s'articula la filosofia. Es passa d'una filosofia de l'essència, que havia estat la grega i la medieval, a una teoria del coneixement humà. No és que deixi d'interessar la pregunta per l'ésser, sinó que aquesta pregunta es cospa des del subjecte que coneix i a partir d'una valoració central de la ciència i, en especial, la ciència deductiva per excel·lència, la matemàtica, com a model de coneixement.

Des d'Heràclit i Parmènides la filosofia grega s'havia plantejat el tema de: què és l'ésser?. Els medievals van adaptar la pregunta: què és l'ésser diví?. En canvi a partir de Descartes la pregunta fonamental és: com arribem a conèixer l'ésser?. El "jo" que coneix és la porta a qualsevol cosa coneguda ("antropocentrisme racionalista").

Amb el Renaixement s'ha desenvolupat la confiança en l'autonomia del subjecte. L'home apareix com a capaç de conèixer i d'actuar. Si al món hi ha sentit és perquè l'home (a través de l'acte de pensar) posa el sentit al món. Una filosofia moderna és una filosofia basada en el jo ("jo sóc" / "jo penso"). De la pregunta pel ser (les Idees) es passa a la qüestió del coneixement (l'home).

Quan Descartes diu: "Jo penso, jo existeixo" està afirmant l'autonomia del subjecte pensant. És el subjecte humà el que és capaç de valorar el món a través del seu coneixement. És per això que de vegades es diu que amb Descartes neix el subjectivisme modern perquè només el subjecte és capaç de tenir l'evidència del coneixement.

La filosofia racionalista cartesiana és també la primera filosofia de la modernitat perquè expressa un trencament amb l'Escolàstica medieval teocèntrica. El racionalisme, entès com a confiança en la raó, no és altra cosa que la confirmació de l'orientació del Renaixement: l'home (i la seva capacitat racional) és el centre del món [antropocentrisme], per oposició al conjunt de creences medievals (teocentrisme, recerca del sentit del món en un més enllà...).

Descartes sap perfectament que la filosofia escolàstica ha acabat. Des del punt de vista científic, l'escolàstica era ineficaç perquè es limitava a repetir les idees d'Aristòtil, que Galileu havia deixat fora de circulació. Filosòficament, l'escolàstica tampoc no tenia validesa perquè, tot i intentar crear un sistema racional que ho lligués tot, en realitat li fallava el fonament (posat en Déu, per comptes de l'home). Precisament el que buscarà Descartes és un "fonament indubtable", que situarà en la raó i no en Déu.

El racionalisme és una filosofia moderna en la mesura que opta per l'autonomia de la raó i l'antropocentrisme contra la tradició medieval. Descartes, en una coneguda frase de la 6ª part del "Discurs del mètode", dirà que hem de ser:

Maîtres et possesseurs de la nature ["amos i senyors de la natura"]. La filosofia racionalista és una filosofia de la confiança en l'home i de l'acció, contra una escolàstica que es limitava a veure el món com sortit d'una voluntat estàtica de caire diví.

L'escolàstic considera que Déu "es revela" a través de la natura i del món i el filòsof (com el teòleg), ha de donar compte d'aquesta revelació. El pensador de l'Edat Moderna, en canvi, veu un món que "no està acabat" perquè la raó encara no ha triomfat i no l'ha dominat plenament.

Mentre l'escolàstica és una teoria de la contemplació, el filòsof racionalista (que se sap pensant i autònom) vol actuar sobre el món i canviar-lo amb l'ajuda de la tècnica –no endebades els racionalistes són bons matemàtics!- Cal actuar sobre les coses, i transformar-les, de manera que puguin ser útils al gènere humà.

[Article "Sobre la fe i la raó", Josep Maria Quintana]

4. DESCARTES I LA FÍSICA DE GALILEU

Hi ha un retrat de Descartes que es conserva al museu d'Utrecht en què el filòsof apareix amb un llibre obert. Si ens hi fixem, al llibre posa: *Mundus est fabula*. Per què apareix aquesta inscripció? En quin sentit podia creure Descartes que el món és ficció? La resposta, més que en el desengany del món propi del Barroc, cal trobar-la en la seva relació amb la física galileana. Galileu ha mostrat que la imatge del món que provenia de la tradició aristotèlica medieval era, estrictament, parlant, una falla. Convé no oblidar que Descartes havia escrit que si la física de Galileu era falsa, llavors també ho seria la filosofia cartesiana perquè ell havia reflexionat seguint les pautes del mètode galileà en física: "Confesso que si aquest sentiment del moviment de la terra és fals, també ho són tots els fonaments de la filosofia". La condemna de Galileu per l'església (1633) significa un trencament entre fe i raó que ressona encara avui. Reivindicar Galileu és una forma de reivindicar el mètode.

Considera que, després de Galileu, cal prescindir de la idea de causa final. En la realitat, l'únic que importa és la causa eficient: el cosmos es mou per si mateix segons regles matemàtiques de caire objectiu. Galileu ha mostrat que, en el món físic, la pregunta "per a què" no és important. El que cal és saber el "com", perquè la naturalesa s'explica a si mateixa –i la raó pot comprendre-la perquè, com ell va dir en una famosa frase: **El llibre del món està escrit en caràcters matemàtics.**

A l'època renaixentista havia estat força divulgada la idea que al món hi ha una mena d'ànima còsmica, més o menys divina. Descartes, amb Galileu, s'oposa a aquesta concepció. El que hi ha al món són un conjunt de lleis físico-matemàtiques que l'expliquen. La naturalesa no consisteix en una mena de moviment còsmic, sinó en un conjunt de moviments que són matematitzables.

Hi ha tres lleis que expliquen el moviment dels éssers, que en llenguatge modernitzat, podem anomenar: principi d'inèrcia / principi de conservació de la quantitat de moviment / principi de privilegi del moviment rectilini. Amb aquests tres principis i les matemàtiques podem fer una descripció demostrativa del món.

1.- Principi d'inèrcia: Cada part de la matèria continua sempre en un mateix estat, mentre no es trobi amb una altra que l'obliga a canviar.

2.- Principi de la conservació de la quantitat de moviment: Quan un cos n'empeny un altre no pot donar-li cap moviment si no en perd a la vegada igual del seu, ni prendre-l'hi que el seu no augmenti.

3.- Principi de privilegi del moviment rectilini: Quan un cos es mou, cadascuna de les seves parts tendeix a continuar en línia recta.

Amb aquests tres principis podem imaginar el món com una gran màquina [mecanicisme]. Els tres principis tenen, a més, una altra utilitat: permeten prescindir de l'aparença sensible dels fenòmens i reconstruir-los racionalment, només en base a les seves propietats físiques i matemàtiques, de manera que la raó triomfa sobre l'experiència purament sensible i no matemàtica. De fet, tota la ciència moderna funcionarà així: prescindint de l'experiència sensible i reconstruint la realitat de manera racional amb ajuda de les matemàtiques.

Tot i que el món sigui una entitat infinita i oberta en totes direccions, Descartes creu haver trobat unes regles que ens permeten descriure'l d'una manera clara i distinta. Quan Descartes parla del Mètode cal tenir present que el que pretén és traslladar a la filosofia –i específicament a la metafísica- allò que en la física cartesiana ja ha funcionat correctament i de manera creativa.

5. ANTECEDENTS I SIGNIFICACIÓ DEL "MÈTODE" EN EL CONTEXT DE LA FILOSOFIA DEL SEU TEMPS.

Els antecedents del "mètode".

Sovint quan diem "mètode" hi afegim "científic". Sembla que el mètode tingui una connotació d'objectivitat i de racionalitat que s'adiu d'una manera particular amb la ciència. "Mètode", "veritat" i "ciència" semblen els tres angles d'un triangle equilàter. Aquesta identificació comença estrictament a partir de l'obra de Descartes per a qui **el mètode són: "regles certes i fàcils" per conduir la raó i trobar la veritat**. Així la idea de mètode tradueix una forma de pensar, endreçada, dirigida a un objectiu.

La idea de "mètode" no era nova: Sòcrates i Plató n'havien dit "dialèctica", però la dialèctica era més aviat una "intuïció" i una "deducció" que anava del més general al més particular. El mètode era un raonament (una tècnica) vinculat a la perfecció de l'ànima en Plató i que, després amb Aristòtil, servirà de regla a la subdivisió del coneixements.

Al llarg de l'Edat Mitjana, un "mètode" serà un "ars". Tenir "mètode" a l'època medieval i a inicis del Renaixement era quelcom vinculat a una tècnica d'aprenentatge. La idea de mètode permet, a més, superar un concepte grec molt arrelat també a l'època medieval: ens referim a la idea de "sort", que per als grecs és "Tyché" i per als llatins "Fortuna".

Aquesta idea del món com a resultat de la Fortuna s'allarga fins al Renaixement, malgrat els esforços dels pensadors cristians –amb Sant Agustí al capdavant– per situar la Providència divina en el lloc de l'Atzar. Per als medievals, la Providència regia amb caràcter necessari les coses supratemporals, mentre que l'Atzar i la inconstància triomfaven en el món contingent de les coses humanes i temporals. Es podria resseguir aquesta intuïció, entre molts d'altres, en Boeci, en Dant (que sovint barreja destí, atzar, fortuna... i providència!)

Com canvià Maquiavel les dades del problema metòdic.

Hem vist fins ara que per als grecs i els medievals, el mètode és sobretot una eina d'aprenentatge, i com la idea de Fortuna (element intrínsec al món material)

domina tant a Grècia com a l'Edat Mitjana sobre la idea d'ordre matemàtic que encetarà Descartes.

Però el concepte de "mètode" comença a ser entès d'una manera moderna a partir de Maquiavel, que és el primer a pensar metòdicament la "virtut" de la política. Per a Maquiavel, allò específic i propi del bon "Príncep" és l'acceptació de la bona o mala Fortuna i l'ús conscient de regles polítiques específiques per capgirar-la quan ens és contrària. La tasca de racionalització política que duu a terme Maquiavel consisteix a pensar l'activitat política com una forma de control sobre els humans que pot ser metòdicament exercida i reflexionada. Els exemples històrics i el mètode comparatiu garanteixen que la política no està determinada per l'atzar. La "Virtut" té la capacitat de situar la Fortuna en els seus termes estrictes. La "virtut" és, en definitiva, el mètode que garanteix l'accés i la gestió del poder. Certament, "virtut" consisteix a saber adaptar-se a les circumstàncies.

Si Maquiavel pot ser considerat com un antecedent de Descartes és perquè, per primera vegada, la Fortuna deixà de ser vista com un atzar i passà a ser quelcom que hom pot, si no controlar, com a mínim preveure i racionalitzar. Juntament amb altres precursors, (com Pierre de La Ramée, que fou el primer a incorporar la idea que el mètode ha de ser matemàtic en la seva estructura) serà un element important en el context del cartesianisme.

Els "Assaigs" de Montaigne en la via cap al mètode.

Seria, però, important, recollir encara la petjada de Michel de Montaigne i els seus "Assaigs" perquè aporta un altre element bàsic en l'estructura del mètode cartesià: **la idea del "jo penso"**. Si el mètode cartesià és un instrument per conèixer la veritat, també i al mateix temps és un principi d'afirmació de la capacitat de la racionalitat (el "jo" que pensa) a l'hora de comprendre aquesta veritat. Amb l'obra de Montaigne, que exalta per primer cop la subjectivitat i l'escepticisme en la cultura moderna, apareix una nova visió del món. Prescindint ara del valor de Montaigne com a filòsof, el que té importància és el seu gest subjectivista. **Aquesta hipòtesi segons la qual cap cosa no pot ser veritat si no passa pel sedàs del jo resulta fonamental per comprendre el cartesianisme. Descartes és clarament hereu del subjectivisme de Montaigne i, per altra banda, tota la seva filosofia es pot entendre com un esforç per trobar una raó (universal i necessària) que ens salvi del subjectivisme.**

6. LES REGLES DEL MÈTODE

6.1. La unitat de la raó i el mètode.

En la primera de les "*Regles per a la direcció de l'esperit*", afirma: "*Totes les diverses ciències no són altra cosa que la saviesa humana, que és una i idèntica encara que s'apliqui a objectes diversos (...)*".

Aquesta concepció unitària del saber prové, en darrer terme, d'una concepció unitària de la Raó. La saviesa és única perquè la Raó és única. Per això, interessa conèixer quina és la seva estructura, el seu funcionament, per tal que sigui possible aplicar-la correctament.

Descartes, a les *Regles per a la direcció de l'esperit* parla de la **intuïció** i la **deducció**, dues capacitats intel·lectuals "mitjançant les quals som capaços, sense por d'il·lusió de cap mena, d'arribar al coneixement de les coses".

- a) La intuïció és una mena d'"instint natural", d'activitat simple de la ment, que es produeix quan copsem immediatament quelcom per mitjà de l'intel·lecte sense que hi càpiga cap possibilitat de dubte o error. La intuïció pot assimilar nocions com la d'extensió, moviment, figura; també veritats indubtables com "jo som", "jo penso" i, finalment, lligams establerts entre diverses veritats, com per exemple la noció "dues coses iguals a una tercera són iguals entre elles". Tot el coneixement intel·lectual se desplega a partir de la intuïció de naturaleses simples.
- b) Entre naturaleses simples, entre intuïcions, apareixen connexions que la intel·ligència descobreix per mitjà de la **deducció**. La deducció és l'operació per la qual nosaltres entenem tot allò que es deriva d'altres coses que ja coneixem amb certesa. És a dir, la deducció, a diferència de la intuïció, no és immediata, sinó mediata; és un coneixement que consisteix a arribar, a partir d'algunes coses que sabem amb seguretat, a unes altres que no sabem.

Com que la intuïció i la deducció constitueixen la dinàmica interna del coneixement, aquesta ha d'aplicar-se en un doble procés o moviment: 1r) un procés d'**anàlisi** fins arribar als elements simples; 2n) un procés de **síntesi**, de reconstrucció deductiva del que és complex a partir del que és simple. A un moment i a l'altre es refereixen les regles segona i tercera del "Discurs del mètode". (veure punt següent)

6.2. Les regles pròpiament dites.

El mètode és una forma que té l'esperit humà de fer progressar la raó. Sense mètode només hi pot haver confusió. Però si la intel·ligència humana avança pas per pas, és a dir, d'una manera ordenada i racional, no caurà en l'error i no confondrà el que és veritable amb el que és fals, ni el que és fals amb el que és probable. En una obra de joventut que Descartes no va arribar a publicar, "**Regles per a la direcció de l'esperit**" (*Regulae*), diu:

"Entenc per mètode algunes regles certes i fàcils gràcies a les quals tots els qui les observin exactament no suposaran mai com a vertader allò que és fals".

Això és el que fan els matemàtics, que disposen d'axiomes, teoremes i regles de càlcul. Comencen per les coses més simples i evidents per elles mateixes i van avançant pas per pas, a través d'encadenaments rigorosos d'unes veritats amb les altres. "Evidència i certesa" és el que cerquen els humans en totes les coses de la vida i el que –segons Descartes– fins ara només s'ha trobat en l'àmbit de les matemàtiques. Es tracta d'estendre a la filosofia els mateixos principis que utilitzen la matemàtica i la física.

El mètode cartesià s'inspira en el mètode de Galileu. Cal seguir aquest exemple i per això mateix la paraula "mètode", en Descartes, ve a significar el mateix que ordre. Cal procedir pas per pas si volem arribar a progressar en el coneixement. Les matemàtiques i la física han progressat; la filosofia, no. Per tant, hem d'adoptar el mètode i l'ordre matemàtic.

Per a Descartes, tot el coneixement en el seu conjunt és metòdic. Si el que proposa Galileu ha funcionat en el cas de la Física, el mètode ha de funcionar també per a la Metafísica i la Gnoseologia (teoria del coneixement).

Al "*Discurs del mètode*" (II part), Descartes estableix les quatre regles del seu mètode que seran útils si se les aplica en qualsevol circumstància de la vida –no només en el camp de la filosofia. Seguir les regles del mètode és com fer l'exercici quotidià de pensar ordenadament. En definitiva, les regles del mètode són una pràctica de la intel·ligència que acostuma a pensar seguint quatre criteris:

1. **Regla de l'evidència:** És la regla fonamental: "*Cal no admetre res que pugui ser dubtós; s'ha d'acceptar només allò que es presenta a la nostra intel·ligència d'una manera tal que no és possible cap mena de dubte. Si alguna cosa pot ser considerada dubtosa cal considerar-la falsa*". L'evidència es dona en la **intuïció**, és a dir, en un acte racional mitjançant el qual la ment "entén" de manera immediata una percepció. Proposa acceptar només aquelles percepcions que siguin evidents, i evident és aquella percepció que la intuïció capta de manera clara i distinta. Una percepció és clara quan es presenta de forma òbvia i immediata a una ment atenta; una percepció és distinta quan és tan precisa que es diferencia perfectament de qualsevol altra i impossibilita qualsevol confusió.

Quan formula aquesta primera regla, introdueix un nou conceptes de veritat: un coneixement és vertader si és evident per a la raó. La veritat ja no consisteix en l'"adequació" del pensament a la realitat (com pensava Aristòtil i l'escolàstica medieval), sinó que és una propietat de les idees en si mateixes.

2. **Regla de l'anàlisi:** "L'evidència només es pot tenir sobre idees simples; per tant, l'anàlisi ens ha de servir per arribar a aquestes idees simples". La paraula "anàlisi", en Descartes, significa el mateix que divisió. Consisteix a dividir el problema plantejat en tantes parts com sigui possible fins arribar als elements o idees que puguin ser coneguts immediatament com a veritables i dels quals no pugui plantejar-se cap dubte.

El concepte de **naturalesa simple** té gran importància en Descartes. És el resultat a què s'arriba en el procés analític del mètode. Com es veurà més endavant, les dues "naturaleses simples" més importants que considera Descartes són l'extensió i el pensament. A més, totes les "naturaleses simples" són idees innates. No es tracta d'idees que ja estiguin presents en la ment del nen tot just acabat de néixer (reminiscència platònica), sinó més aviat d'idees que estan *potencialment* en la ment i que sorgeixen arran de determinades experiències. Aquí, com en alguns altres aspectes, Descartes sembla inspirar-se en sant Agustí.

3. **Regla de la síntesi o anàlisi:** Una vegada hem convertit els compostos en idees simples, cal reconstruir el procés de manera segura mitjançant la deducció. Encadenarem deductivament les parts en què hem dividit el problema des de les més simples fins a les més complexes, de manera que la complexitat del problema es redueixi a relacions evidents entre parts simples igualment evidents. Descartes ens proposa tractar els problemes filosòfics com si fossin problemes matemàtics, en els quals, per estar segurs de la correcció del resultat, cal seguir un procés en què cada pas sigui correcte.
4. **Regla de l'enumeració completa o inducció:** Com que és l'evidència intuïtiva allò que garanteix la veritat dels nostres coneixements, Descartes exigeix que es facin freqüents comprovacions de l'anàlisi i revisions del procés sintètic, de tal manera que es pugui abastar tot el conjunt d'un sol cop d'ull i

se'n pugui posseir alguna evidència intuïtiva. Cal revisar tot el procés del coneixement fins estar segurs que res no hi manca i que podem excloure tot el que no és necessari. És una regla que s'aplica a les dues anteriors; els recomptes comproven l'anàlisi i les revisions comproven la inducció. El propòsit d'aquesta regla és donar una visió global del procés i intentar evitar els errors que provenen de la debilitat de la memòria i de la precipitació.

Tot el mètode es redueix bàsicament a la primera regla: **l'evidència**. Si una cosa és evident, no pot ser falsa. Cal aconseguir una intuïció evident per ella mateixa ("Jo penso, jo existeixo) i, a partir d'aquí, fonamentar deductivament tot el saber.

7. EL DUBTE METÒDIC.

Un cop Descartes ha aclarit el seu mètode, l'aplica a la investigació filosòfica perquè, com sabem, considera que la filosofia és l'arrel del coneixement. Així, pensa que el mètode ha de resoldre les qüestions bàsiques de la filosofia, que, per ell, són fonamentalment tres: l'existència de Déu, la de l'ànima i la del món. Això és el que intenta fer a les *Meditacions metafísiques*.

Hi ha un tòpic absurd, per infantil, que presenta Descartes com un filòsof que passava el seu temps dubtant de tot. Però més aviat es tracta del contrari: per a un cartesà només és veritat l'indubtable. **El dubte només és interessant com una etapa (provisional) fins deixar de dubtar.** Centra la seva filosofia en la lluita contra l'escepticisme; busca un fonament segur del coneixement humà. No estaria gens d'acord amb la frase de Calderón sobre que "la vida es sueño". Al revés, la vida necessita criteris clars i evidències sobre les quals construir el projecte racional. Si dubtem és per una necessitat metodològica; perquè per fer filosofia abans que res ens hem de posar en una situació de recerca fins assolir una primera veritat. Dubtem per arribar a quelcom que no pugui ser dubtat i que resulti evident per si mateix. Aquest fonament serà la primera veritat, aquella de la qual no en podem dubtar: "Jo penso, jo sóc", però no s'hi arriba sense fer un llarg camí.

Per arribar a aquesta primera veritat cal aplicar la primera regla del mètode, l'evidència. Es va autoimposar analitzar tots els coneixements que ell tenia i "rebutjar com a absolutament fals tot allò en què pogués imaginar el més petit dubte, per tal de veure si després d'això quedava en la meua convicció alguna cosa que fos completament indubtable". Per Descartes, el dubte és una forma de posar en crisi el coneixement rebut i que no apareix encara com a prou clar i distint. La religió, la tradició, etc. ens han explicat moltes coses, però tenim el dret a preguntar-nos què val de debò, racionalment, tot això. Podrien ser un feix de mentides i, en conseqüència, caldria prescindir-ne. El procés del dubte és una forma de depurar la racionalitat.

El dubte cartesà no és escèptic; no es tracta de destruir-ho tot perquè si. **Es tracta, ben al contrari, de construir un dubte metòdic, ordenat, que avanci pas per pas fins al coneixement de la veritat.** En resum, dubtem per arribar a una posició en què deixem de dubtar. **El dubte té un sentit auxiliar,** ens ajuda a descartar allò que no se'ns aparegui com a indubtable i ben fonamentat. La demostració del triomf de la raó consisteix precisament a mostrar que podem fugir del dubte i fonamentar el saber en un principi indubtable [cogito].

A la primera part del *Discurs del Mètode* ens explica la insatisfacció que li havia produït la filosofia escolàstica que havia après amb els jesuïtes. La filosofia no ha progressat [aquesta crítica la repetirà més endavant Kant] La física, gràcies a la matemàtica de Galileu, ha augmentat el coneixement humà. En canvi en filosofia es continuen discutint les mateixes qüestions que Plató i Aristòtil. Montaigne, un filòsof escèptic cronològicament una mica anterior, s'havia preguntat: "què sé?" (*que sais-je?*) i havia arribat a la conclusió que l'home no pot saber res de seriós i tot han de ser provatures (per això la seva obra es diu *Essais*); cau en l'escepticisme. Descartes vol fer un pas més enllà, en la línia de la fonamentació del coneixement.

Aquesta insuficiència del saber filosòfic tradicional obliga a reaccionar. No hi ha cap criteri clar de veritat. El dubte cartesià és una prova de què la raó es posa a prova a ella mateixa. No es tracta de dubtar per dubtar; es tracta de dubtar per trobar un millor fonament al nostre coneixement. El món és ple de coses que creiem però no entenem. Cal fer un procés de dubte per poder entendre el món racionalment i per poder anar més enllà de les posicions escèptiques.

Els motius del dubte són fonamentalment tres:

1.- Dubte creat pels sentits: De vegades, **els sentits corporals ens enganyen.** Dubtem del coneixement de la realitat externa –allò que anomenem "món"- perquè aquest coneixement prové dels sentits i és fàcil observar com aquests alguna vegada ens han enganyat: "he observat que una torre que de lluny em semblava rodona, de prop la veia quadrada i que estàtues colossals, situades al capdamunt d'aquestes torres, em semblaven, vistes des de baix, petites figures". Per tant, no podem fiar-nos-en, no ens donen una informació clara i distinta. ens donen informacions contradictòries.

2.- Dubte del món extern: Descartes va més enllà i afirma que no només és possible dubtar del coneixement de les coses sinó també de la seva existència, perquè ha somiat moltes vegades coses que creia existents quan no era així. **Sovint no podem distingir entre un somni i la vigília** (tornem al tema de Calderón: "la vida es sueño"); també els somnis ens mostren móns que ens apareixen com a reals i, quan ens despertem, descobrim que aquests móns no tenen existència real. És veritat que normalment ho distingim, però això no implica que sempre ho puguem fer. I si no tenim una certesa absoluta, hem de dubtar.

3.- Dubte fins i tot de les veritats matemàtiques, propiciat per un geni maligne: La impossibilitat de distingir la vigília del somni permet dubtar de l'existència de les coses i del món, però no sembla afectar certes veritats, com les matemàtiques, que són independents del que hi pugui haver al món. Sembla, per tant, que les veritats matemàtiques podrien ser un bon fonament per a la veritat i permetrien obtenir seguretat en el coneixement. Efectivament, adormits o desperts, els tres angles d'un triangle sumen 180° en la geometria d'Euclides, i dos més dos sumen quatre. Tot i així, Descartes afegeix el tercer i més radical motiu de dubte: potser existeix un **esperit maligne**. "Geni maligne" és una invenció seva que apareix en les *Meditacions Metafísiques*: "Suposaré –diu- que hi ha no pas un Déu veritable, [...] sinó un cert geni maligne de gran poder i intel·ligència que posa tot el seu esforç a induir-me a error". És una hipòtesi prou agosarada per l'època perquè, en el fons, el que significa és que potser el món no sigui la creació d'un déu de bondat sinó d'un poderós monstre dolent. Es tracta, una vegada més, d'una hipòtesi improbable, però que ens permet dubtar de tots els nostres coneixements.

El dubte cartesià té tres característiques:

1.-És universal: Universal significa que abasta totes les coses. Podem dubtar del món, de la tradició, de la fe,.. perquè no són nocions clares i distintes per elles mateixes. Jo podria haver estat enganyat.

2.-És metòdic: És ordenat, va pas per pas. No es tracta de dubtar de tot, ni de qualsevol manera. Cal seguir unes regles del mètode per evitar l'escepticisme. Hi ha, però, una cosa de la qual Descartes no dubtarà mai: la coherència dels seu propi jo. Descartes dubta dels objectes (coses) però no dubta d'ell mateix. Que el jo és capaç de conèixer objectivament és quelcom del que Descartes, com hereu del Renaixement, no dubta.

3.-És teòretic: No s'aplica a l'ètica ni té caràcter polític. El dubte en Descartes és sempre un instrument. Dubtem per fonamentar millor la nostra raó, però deixa fora del dubte tots els elements ètics, polítics. Ell mateix diu que no es tracta de canviar el món sinó de canviar-se a sí mateix. Pretén repensar la filosofia des del seu propi fonament i no provocar un canvi social o un dubte escèptic.

Descartes vol arribar a una primera veritat superadora del dubte. Necessita quelcom que sigui evident per si mateix, independentment de tota tradició o autoritat. La superació del dubte només pot fer-se d'una manera ordenada, pas per pas. Per això el descobriment de la primera veritat (cogito) només pot néixer de l'aplicació de regles metòdiques.

8. EL RESULTAT DEL DUBTE, LA PRIMERA VERITAT: EL COGITO

Però, de sobte, **de l'interior mateix de l'acte de dubtar, sorgeix quelcom d'indubtable**, una cosa que resisteix tot dubte: **estic dubtant**. L'únic que pot eliminar el dubte és el dubte mateix, l'acte de dubtar: quan dubto "poso" –no elimino– el fet de dubtar. I conclou, **"Penso, aleshores existeixo"**. Aquest serà el primer principi absolutament evident de la filosofia.

Tothom coneix la frase cartesiana [**Cogito, ergo sum**, en la versió llatina]; potser és la dita més repetida de la història de la filosofia. Però l'interessant és saber com hem pogut arribar a aquesta primera veritat evident per sí mateixa. Si Descartes no trobés una veritat que fos indubtable, el procés de coneixement no podria començar i només li quedaria com a solució l'escepticisme. **La resposta només pot venir a través del dubte. Jo sé que penso perquè sé que dubto i perquè dubtar és, també, una forma de pensar. És impossible que, pensant, jo no existeixi.** Si el món és dubtós, també les veritats que en deriven seran dubtoses. Per tant, la veritat cartesiana no prové de l'exterior sinó de la consciència.

La primera veritat, l'única indubtable, es troba en el meu acte simultani de pensar i existir. "Jo sé de cert que sóc una cosa que pensa". Convé insistir en això: pensar i existir són evidències simultànies. No és que primer pensi i després existeixi (com sovint sembla indicar la traducció castellana de la frase: *pienso, luego existo*) sinó que **pensar i existir es donen alhora**. Sense pensar no existeixo i a l'inrevés. **O, en altres paraules, pensar és la meva forma d'existir. Jo només puc existir sota forma de ser pensant.** Per això, *totes les coses que concebem molt clarament i distinta són veritables.* (tercera meditació).

A través del dubte hem posat en qüestió totes les certes adquirides (trameses) per la fe, per la tradició, per la cultura, però hi ha una certa que resisteix tots els atacs del dubte i de la qual m'és impossible dubtar: "La simultaneïtat del meu pensament i la meva existència [cogito ergo sum: "Jo penso, jo sóc"]". Puc dubtar de tot però no

puc dubtar que estic pensant i que, si dubto penso. La primera evidència existencial és que "Jo penso i jo sóc". "**Cogito, ergo sum**". Aquesta és la veritat primera i fonamental. I què és una cosa que pensa? "És una cosa que dubta, que afirma, que nega, que entén poques coses, que n'ignora moltes, que estima, que odia, que vol, que no vol, que imagina i que sent"

Pensar i existir són idees innates que es donen simultàniament. Puc pensar que Déu no existeix, puc pensar que el món no existeix... però no puc pensar que jo no penso; encara que tot sigui fals, jo penso i existeixo. Això no és una deducció, sinó una **intuïció**, una evidència immediata, una idea clara i distinta (no un raonament, en el qual podria encobrir-se algun error). És quelcom que la meua consciència **capta immediatament, és evident per si mateix**. Per a Descartes l'evidència ocupa el lloc que correspon a la veritat. Quan jo tinc evidència total i absoluta d'una cosa, aquesta cosa necessàriament ha de ser veritable.

El Cogito és una primera **intuïció** i a partir d'aquesta primera veritat intuïtiva ha de **deduir** totes les altres veritats. Cal tenir present que la paraula pensar (Cogito) per Descartes significa molt més que el simple acte del intel·lecte. Pensar és el conjunt de totes les activitats intel·lectuals (dubtar, sentir, emocionar-se, enyorar... són també formes del pensar).

L'afirmació "Cogito ergo sum" té **tres característiques** bàsiques:

1.-És una intuïció immediata: La intuïció de la ment, no és el producte de cap raonament. El descobriment del Cogito constitueix una evidència immediata: intueixo immediatament la impossibilitat de pensar sense existir. O, dit d'una altra manera, m'adono sense cap dificultat que pensar és la meua forma de ser.

2.-És una idea clara i distinta: Per Descartes, quan una cosa és "clara i distinta" vol dir que és vertadera. "Clara" significa que apareix a la meua intel·ligència sense obscuritat; i "distinta" significa que és una intuïció simple, elemental, diferent de qualsevol altre. Quelcom "clar i distint" mai no pot ser confós i es percep amb total evidència.

3.-És una veritat immutable: És eterna, que es dona sempre i a tot arreu, té un valor universal en tots els humans i arreu. Tots els humans pensen. [per pensar que hom no pensa... cal pensar] Sobre aquesta veritat es fonamenta tot l'edifici del saber.

Quan Descartes discutí amb altre filòsofs de l'època que (a petició seva) presentaren objeccions a les *Meditacions*, la majoria d'aquests li feren saber la seva sorpresa davant un pensament que –en contra de l'usual a l'època– no partia del món extern sinó d'una certesa interior coneguda per introspecció. Els semblava més normal procedir com els escolàstics: observar que al món hi ha quelcom racional i, posteriorment, deduir que el "jo" (intern) és també quelcom racional.

La tradició escolàstica havia situat primer a Déu, després el món com a imatge divina i, finalment, l'home. **El que fa Descartes a través del cogito és invertir l'ordre: primer hi ha la raó humana, com a autoevidència interior i, després, a partir d'aquí, hom podrà descobrir Déu i el món.** L'existència del món és força versemblant però no és del tot indubtable (constata que hi ha miratges i que "els qui tenen icterícia ho veuen tot groc"). Per tant, el món no té l'evidència absoluta que es necessita per a una fonamentació metafísica indubtable. Cal començar pel més autoevident, que és el pensament: un principi primer de la filosofia que constitueixi *la terre ferme sur laquelle j'ai posé les fondements de ma philosophie*

El risc de subjectivisme que hi ha en aquesta concepció de la veritat ha estat assenyalat per molts de crítics del cartesianisme. Per això Descartes no es limitarà a una justificació del pensament i, al *Discurs del mètode*, immediatament després de justificar la idea de "jo" intentarà mostrar que també la idea de Déu és innata. Déu és per a ell una garantia de l'evidència de l'acte de pensar.

9. CLASSES D'IDEES EN DESCARTES

Descartes ha aconseguit una primera veritat i un criteri per a poder fer front a les noves veritats. El jo, primera veritat, s'ha demostrat com a entitat pensant –és un *cogito*-. Ara bé, si analitzem aquest jo, que és tot ell pensament, trobem en el seu pensar objectes de pensament, és a dir, **idees** (ésser humà, cel, pastanaga, Déu). Tenim, per tant, a més del jo i del criteri de les idees clares i distintes, les idees com a objectes del pensar. A partir d'aquest moment, el problema de Descartes consistirà a **intentar sortir del solipsisme** que representa el jo tancat amb les seves idees, és a dir, a demostrar que hi ha alguna altra realitat a més del jo i de les idees.

Aquesta existència indubtable del jo no sembla implicar l'existència de cap altra realitat. Jo puc afirmar: "jo penso que el món existeix", però d'aquesta afirmació no se'n deriva que el món realment existeixi, potser el món no existeix, podem dubtar de la seva existència. L'únic totalment cert és que *jo penso* que el món existeix. Com demostrar l'existència d'una realitat extramental, exterior al pensament? Com aconseguir la certesa de què existeix quelcom apart del meu pensament, exterior a ell?

El problema és enorme, ja que no li queda més remei que deduir l'existència de la realitat a partir de l'existència del pensament. Com veiem, per a Descartes el pensament no recau directament sobre les coses sinó que el pensament pensa idees, ja que, en principi, l'existència del món extern no li consta de forma evident. Aquesta aportació serà comuna a racionalistes i empiristes, però la forma d'abordar-la marcarà la diferència entre uns i altres.

El pensament i les idees: Abans de seguir, fem inventari dels elements que tenim entre mans. Disposem de tres elements: el subjecte del pensament com a activitat (jo penso); **les idees**, que són els objectes en la ment del subjecte pensant; i, en tercer lloc, allò –el suposat **objecte**– a què es refereixen les idees i que és diferent de les idees mateixes.

- 1.- el jo que pensa, l'existència del qual és indubtable;
- 2.- les idees de "món" i d'"existència", que indubtablement posseeix (potser el món no existeixi, però no puc dubtar de què posseeix les idees de "món" i "existència", ja que si no les posseís no podria pensar que el món existeix), i
- 3.- el món com a realitat exterior al pensament, l'existència del qual és dubtosa i problemàtica,

D'aquesta anàlisi, Descartes conclou que el pensament no recau directament sobre les coses, sinó que **el pensament pensa sempre idees**, ja que en principi l'existència del món extern encara no li consta de forma evident. Cal assenyalar que el concepte d'"idea" canvia en Descartes respecte de la filosofia anterior.

- a) Per a la filosofia anterior grega i medieval, el pensament no recau sobre les idees, sinó directament sobre les coses; si jo penso que el món existeix, estic pensant en el món i no en la meua idea de món (la idea seria com un mitjà transparent a través del qual el pensament recau sobre les coses; com

una lent a través de la qual es veuen les coses, sense que ella mateixa sigui percebuda).

- b) Per a Descartes, pel contrari, el pensament no recau directament sobre les coses (l'existència de les quals no ens consta en principi) sinó sobre les idees. Jo no penso en el món (una pastanaga), sinó en la idea de món (idea de pastanaga). Aleshores, com garantir que a la idea de món li correspon una realitat: el món??

Si analitzem les idees, totes són iguals des d'un cert punt de vista: com a **actes** que duu a terme la ment. Pensi en una pastanaga o en un centaure, el cert és que formalment penso en aquestes coses. En canvi, si ens fixem en **el contingut referencial** de les idees, no totes són iguals, sinó que unes se'ns presenten com a més reals que les altres. Des d'aquest punt de vista, podem distingir **tres tipus d'idees**:

- **Idees adventícies**: Són les que semblen provenir de la nostra experiència externa del món exterior (adquirides): (les idees d'home, arbre, fred, calor, cavall, etc.) Hem escrit "semblen provenir" i no "provenen" perquè encara no ens consta l'existència d'una realitat exterior; estan sotmeses al dubte metòdic. No compleixen amb la primera regla: no són evidents, poden ser dubtoses, i, per tant, falses.

- **Idees factícies**: Són idees que la ment construeix combinant diferents idees adventícies; són artificials, construïdes per la imaginació: centaure (home i cavall), sirena (dona i peix), cavall amb ales (Pegasus), etc.

Està clar que cap d'aquestes idees pot servir-nos com a punt de partida per a la demostració de l'existència de la realitat extramental; les adventícies perquè semblen provenir de l'exterior i, per tant, la seva validesa depèn de la problemàtica existència de la realitat extramental; les factícies perquè en ser construïdes pel pensament, llur validesa és qüestionable.

- **Idees innates**: Existeixen, però, algunes idees (poques, però són les més importants) que no són ni adventícies ni factícies. Aleshores, quin és el seu origen? L'única resposta possible és que el pensament les posseeixi en si mateix, és a dir, provenguin de nosaltres, que siguin innates (se'ns imposen per elles mateixes de manera necessària i sense que les poguem controlar; simplement, les trobem en nosaltres com a fruit de la mateixa naturalesa de l'enteniment). Són sempre veritat (clares i distintes), són intuïcions pures i evidents per si mateixes. Les idees d'*infinít*, d'*existència*, d'*identitat*, la idea de *pensament* (el "jo penso"), la idea de Déu, la idea de *llibertat*, són idees innates

Així arribem a l'afirmació fonamental del Racionalisme, segons la qual **les idees a partir de les quals construïm l'edifici del nostre coneixement són innates**. Idees innates són, per exemple, la idea de "pensament" o la d'"existència" o la idea d'"infinít", que no són construïdes per mi ni procedeixen de l'experiència externa, sinó que me les trobo en la mateixa percepció del "penso, aleshores existeixo".

10. EL PROBLEMA DE DÉU

Ja sabem que existim, que som una cosa pensant, que el nostre pensament recau sobre les idees i que hi ha diversos tipus d'idees. El problema, però, continua sent el mateix: com es pot superar el mer subjectivisme?; com es pot passar de l'ordre de les essències, les idees, a l'ordre de les existències, de les entitats reals? Cap on ha

d'orientar ara Descartes la seva investigació? Evidentment cap a la justificació de l'existència de la realitat exterior.

Per a la filosofia anterior, el procés normal era intentar demostrar l'existència del món exterior i, després, a partir d'aquí, donar proves de l'existència de Déu. En canvi, Descartes orienta la seva investigació cap a la demostració de l'existència de Déu. Per què aquest canvi? Perquè s'adona que les idees factícies i adventícies poden ser una creació del seu pensament, mentre que la idea d'infinít, que identificarà amb Déu, és l'única que es resisteix a ser-ho.

Entre les idees innates, Descartes descobreix la idea d'Infinít, que identifica amb la idea de Déu. Defineix Déu de la següent manera: "pel mot Déu entenc una substància infinita, eterna, immutable, independent, omniscient, omnipotent, per la qual jo mateix i totes les altres coses que existeixen (si n'existeixen algunes) han estat creades i produïdes".

Aquesta definició implica que **la idea de Déu no és adventícia** (no posseïm experiència directa de Déu) i s'esforça a demostrar que **tampoc és factícia** (perquè, per exemple, amb la suma de diferents idees de finitud no es pot crear la idea d'infinít). Accepta, doncs, que **és una idea innata**. Una vegada assumit això intenta, en segon lloc, demostrar com és possible que la idea de Déu sigui innata. Per què necessita aquesta demostració? Doncs perquè si aconsegueix demostrar que Déu existeix i que és la causa de la seva "idea" de Déu, podrà garantir la seva pròpia existència com a subjecte que pensa en els moments que no ho faci i, a més, l'existència del món que encara ara és dubtosa.

Descartes utilitza dos arguments: el basat en el principi de causalitat i l'argument ontològic. Tots dos partiran de la seva pròpia existència com a ésser pensant, en oposició a la tradició escolàstica de sant Tomàs, que partia de l'existència del món sensible.

- a) **Argument de la infinitud.** El principi de causalitat diu que "tota causa produeix un efecte o tot efecte és produït per una causa". Descartes el matisa afegint que hi ha d'haver, com a mínim, tanta realitat en la causa com en l'efecte. Descartes parteix de la seva definició de Déu com a substància infinita: podem pensar que la idea de substància puc haver-la creat jo perquè jo en sóc una; però què passa amb la idea d'infinít? No pot provenir de mi perquè som un ésser finit i, per tant, ha hagut de ser posada en mi (tot efecte és produït per una causa) per una substància que sigui vertaderament infinita (hi ha d'haver tanta realitat en la causa com en l'efecte). Aquesta substància ha de ser Déu.

En resum, l'argumentació és la següent:

- a) la idea com a realitat objectiva requereix una causa real proporcional;
- b) per tant, la idea d'un ésser infinit requereix una causa infinita;
- c) aquesta ha estat causada en mi per un ésser infinit;
- d) aleshores, l'ésser infinit existeix.

- b) **L'existència de Déu és demostrada a partir de la idea de Déu.** Aquesta és una nova versió de l'argument ontològic de sant Anselm. Recordem, aquest argument parteix de la definició de Déu com a ésser summament perfecte i, per tant, entre les seves perfeccions ha d'incloure l'existència. Si Déu només existís a la meua ment, però no a la realitat, seria una limitació de les seves perfeccions, per la qual cosa dir que Déu és l'ésser màximament perfecte però que no existeix realment és caure en una contradicció lògica. Així, doncs, per a Descartes és evident que Déu existeix.

- c) **Argument de la causalitat aplicat al jo:** Quan jo m'analitzo a mi mateix, em descobreixo finit i imperfecte; hi ha una perfecció més gran en el conèixer que en el dubtar. Si jo m'hagués fet a mi mateix, m'hauria dotat d'aquelles perfeccions que som capaç de concebre: omnipotent, omniscient, etc. Així, per tant, és evident que no m'he creat a mi mateix, sinó que he estat creat per l'ésser que té aquelles perfeccions de les quals jo tinc la idea.

Com a conseqüència d'aquestes reflexions, Descartes pensa que cal concloure que el jo no és l'única realitat existent, sinó que hi ha un altre ésser del qual no en podem dubtar: Déu

Després que ha demostrat l'existència de Déu, pot assegurar definitivament que algunes coses de les quals havia dubtat són realment certes i també que el seu criteri de veritat té fonament. Aleshores, Déu apareix com a garantia de què a les meves idees les correspon un món, una realitat extramental. Un cop demostrada l'existència de Déu, Descartes rebutja la seva anterior hipòtesi de l'esperit maligne. Però encara li queda revisar tot allò que havia qüestionat en relació amb el món. Convé assenyalar que Déu només garanteix l'existència d'un món constituït exclusivament per l'extensió i el moviment (qualitats primàries), però no garanteix les qualitats secundàries (colors, sons, etc). A partir de les idees d'extensió i moviment pot deduir-se la física, les lleis generals del moviment i Descartes intenta realitzar aquesta deducció.

Déu no és cap "clau de volta" del sistema cartesià: la clau de volta està en l'autonomia i l'autosuficiència de la raó. Déu representa, en canvi, la millor demostració de l'autosuficiència del cogito: la raó és tan perfecta que, fins i tot, pot pensar Déu. Hi ha, doncs, un doble moviment: el cogito garanteix Déu i Déu garanteix el cogito.

Descartes va tenir força problemes per defensar aquesta hipòtesi. Va intentar que els seus amics jesuïtes l'avalessin com a pensador cristià (sense aconseguir-ho) i, al final de la seva estada a Holanda, va tenir serioses dificultats com a conseqüència del fet que alguns teòlegs protestants el consideraven ateu. La seva marxa a Suècia és inseparable d'aquest problema.

El tema més complex és el de la creació de les idees innates perquè trenca amb la tradició platònica. Per a Plató, el Demiürg havia estat el creador del món i l'havia fet d'acord amb les idees. Aquesta teoria havia estat adaptada per la teologia cristiana que presentava un Déu creador que hauria fet el món a partir del triple criteri Bé-Bellesa-Veritat. Però Descartes considera que Déu ha creat també aquestes tres idees. Si hagués volgut fer el món d'una altra manera ho hauria pogut fer. Es podria dir que, per a Leibniz, Déu calcula i fa aparèixer el món; en canvi, per a Descartes, Déu crea el món al mateix temps que el càlcul, de manera que hauria pogut fer que dos i dos fossin cinc. Però un cop bastit el món, Déu deixa de ser necessari i és en aquest punt que el cartesianisme se separa de la tradició cristiana. És per això que Pascal el considerarà un ateu amagat.

11. L'ESTRUCTURA DE LA REALITAT: LES TRES SUBSTÀNCIES.

Una cèlebre definició cartesiana de substància estableix que substància és una cosa que existeix de tal mode que no necessita de cap altra cosa per existir. Agafada al peu de la lletra, és evident que només podria existir una substància, la substància infinita (Déu), ja que els éssers finits, pensants i extensos, són creats i conservats per Ell. Per això, Descartes afegeix que una substància també és allò que només

necessita de Déu per existir. A partir d'aquest matís es pot entendre que parli de dos tipus de substàncies: la substància infinita, Déu, i les substàncies finites, les ànimes i els cossos.

Es troba, però, amb un problema difícil de respondre des de la seva teoria del cogito. Si definim el "jo" com a "jo que pensa" apareix lògicament la dificultat d'explicar com actua en l'home el cos físic, és a dir, la matèria, que -òbviament- no pensa. Si el meu jo és el meu pensar, la dificultat és la de trobar un estatut per al meu cos. La resposta cartesiana serà la de dir que en l'home hi ha dues substàncies finites (dues realitats que actuen i existeixen per si mateixes): el pensament (**res cogitans**) i la matèria (**res extensa**). "Substància" i "cosa" (*res*, en llatí) són paraules sinònimes.

Per explicar les diferències entre les substàncies finites, introdueix dos conceptes nous: l'atribut i el mode. El cos i l'ànima es diferencien pels seus atributs respectius, l'extensió i el pensament. Dir que tot cos és extens, és a dir, que ocupa un espai, vol dir que té alçària, amplària i profunditat (qualitats físiques), que constitueixen els seus modes. Igualment, dir que l'ànima és pensament vol dir que és capaç d'opinar, d'imaginar, jutjar... (qualitats espirituals), que també constitueixen els seus modes. Per tant, **l'atribut** és la característica essencial de la substància i els **modos** són una sèrie de propietats no essencials de les substàncies finites (*jo* i *món*).

Substàncies	Atribut	Modes
Déu (<i>res infinita</i>)	La perfecció	-
El jo (<i>res cogitans</i>)	El pensament	Una cosa que pensa és una cosa que dubta, que afirma, que nega, que vol, que no vol, que imagina i, també, que sent.
El món (<i>res extensa</i>)	L'extensió	Les <u>qualitats primàries de Galileu</u> : la magnitud, la figura, la situació, el moviment, la duració i el nombre. Les <u>qualitats secundàries</u> : "llum, colors, olors, sabors, calor, fred, que romanen al meu pensament de manera tan obscura i confusa que fins i tot ignoro si són vertaderes o falses".

RES COGITANS: Substància pensant, que té per atribut el **pensament** (enteniment i voluntat).

L'**ànima** no és sinó **pensament** (jutjar, raonar, voler, imaginar, sentir, tots ells actes conscients) Pensament i consciència tenen la mateixa extensió; no hi ha lloc per a l'inconscient. El tipus de raonament al qual recorre Descartes per demostrar que el pensament és l'únic atribut de l'ànima és molt curiós i apareix ja a Galileu: la ficció mental. Puc -diu- fingir mentalment que no tinc cos i que no ocupo un espai (i, per això, no deixaria d'existir), però no puc fingir que no penso. Per tant, el que constitueix la meua essència és el pensar.

RES EXTENSA: Substància material, que té per atribut l'**extensió**.

El **cos** (qualsevol cos) no és sinó **extensió**: l'extensió és el seu únic atribut. Els "modes" propis del cos són, fonamentalment, la figura i el moviment (i el repòs). Descartes geometritza el món corpori. La física cartesiana desenvoluparà les conseqüències d'aquesta doctrina.

La concepció de l'home serà, per tant, **dualista**. Si l'ànima i el cos són substàncies, no es necessiten mútuament per existir. L'ésser humà no és sinó ànima: "Aquest jo,

és a dir, l'ànima per la qual som el que som, és enterament distinta del cos i fins i tot més fàcil de conèixer". Però el seu pensament fluctua en aquest punt, ja que en altres llocs Descartes parla d'una unió entre l'ànima i el cos i empra expressions extretes de l'escolàstica. En qualsevol cas, va deixar plantejat **un greu problema: com es relacionen l'ànima i el cos en l'ésser humà?** Intenta resoldre'l mitjançant l'al·lusió a la "glàndula pineal".

L'existència de Déu serveix a Descartes de punt de suport per demostrar l'existència del món corpori, la realitat material. Aquesta realitat s'havia fet problemàtica per aplicació del mètode: no hi ha un criteri que ens permeti distingir el món dels somnis i el de l'estat de vigília. Ara bé, potser no hi ha coses externes –cavalls, arbres, plantes–, però és indubtable que en mi hi ha idees d'aquestes coses: potser no hi ha cavalls físics, però jo en tinc la idea en la meva ment. I aquestes idees de coses corpòries i materials ha de set efecte d'alguna causa, hi ha d'haver algun principi actiu d'on provenguin aquestes idees que tenim en nosaltres.

- Aquest principi no puc ser jo mateix perquè, per ara, només en reconec com a substància pensant.
- Déu podria ser la causa d'aquestes idees sobre el món material, però si fos així, jo m'estaria enganyant sempre perquè m'inclino a pensar que la causa d'aquestes idees són coses materials i corpòries, i Déu, que m'ha creat, m'enganyaria. I això és contrari a la veracitat que ha estat reconeguda com una de les perfeccions de Déu.
- Ara bé, no podent Déu enganyar-me, s'ha de concloure que existeixen coses corpòries quan tinc idees clares i distintes de cossos extensos. Això no vol dir que no em pugui equivocar en la meva apreciació del món. De fet, m'equivoco sovint precisament per manca de claredat en les idees o perquè la meva voluntat i els meus anhels van més enllà de la meva intel·ligència.

Un món mecànic

Amb la delimitació d'àmbits diferenciats de substàncies –Déu, jo i món–, Descartes pretén que les lleis que s'apliquen al món material són unes, i les aplicades al món del jo són unes altres. L'ideal de la ciència moderna, en la qual va col·laborar Descartes, era elaborar un conjunt de lleis aplicables a tota la realitat, excloent-ne tota apel·lació a factors estranys a la ciència mateixa (com l'autoritat o la tradició). Aquestes lleis havien de donar raó tant dels moviments planetaris (Kepler) com dels cossos terrestres (Galileu), i portar a una representació del món totalment determinat, on no hi ha propòsits ni llibertat. És la imatge d'un món en què cada esdeveniment és efecte d'una causa que l'ha precedit. El món funciona com un gran mecanisme –com un autòmat– subjecte a forces regulades per lleis precises i totalment racionals. Mentre que el jo és l'àmbit de la decisió i de la llibertat, l'àmbit de la naturalesa –la *res extensa*– només necessita la racionalitat humana, la raó matemàtica, per ser explicat.

El món material ha estat reduït per Descartes a extensió, infinita en magnitud i en divisibilitat i que té només propietats geomètriques. Tots els fenòmens naturals, la formació de l'univers i l'esdevenir còsmic des de la seva formació s'expliquen per principis purament racional, els més importants dels quals són els següents:

- **Principi de la inèrcia:** "cada cosa, com que depèn de si mateixa, continua en el seu estat de repòs o de moviment i mai no canvia si no és per l'acció

d'una altra cosa"

- **Principi de la direcció del moviment:** "Tot cos en moviment tendeix a continuar en moviment en línia recta".
- **Principi del xoc i conservació de la quantitat de moviment:** "Si un cos n'empeny un altre, no pot donar-li cap moviment si ell no perd la mateixa quantitat del seu"

Així, **el món és un enorme artefacte** format per un conjunt de peces que es mouen les unes a les altres. Déu creador va organitzar el món, el va constituir d'una quantitat de matèria i el va dotar de moviment. D'aquesta manera, el cosmos seguirà funcionant indefinidament mentre Déu no decideixi el contrari. Amb un plantejament com aquest, tot el bagatge conceptual d'Aristòtil (la teologia, les essències, les formes substancials, les qualitats, etc.) que ha arribat a Descartes a través de la filosofia escolàstica, acaba essent un material inútil per explicar la realitat natural. Aquesta, incloent-hi els éssers vius, tant les plantes com els animals, i també el cos de l'ésser humà, està composta de **"màquines"** que funcionen gràcies a causes mecàniques.

RES INFINITA: Substància divina, que té per atribut la **perfecció**.

L'existència de Déu serveix de punt de suport per a demostrar l'existència del món corpori. Es fa necessari postular que existeix un Déu perquè quelcom imperfecte i que dubta (l'home), no es pot explicar per si mateix i necessita quelcom perfecte (Déu).

"Hi ha major perfecció a conèixer que a dubtar". Descartes descobreix llavors en la seva ànima una idea singular: la idea de perfecció. D'on prové aquesta idea? No pot haver estat construïda per mi mateix (és el que Descartes anomena idea "factícia"), ni venir de fora (idea "adventícia"), ja que ni jo ni les coses del món som perfectes: ha de ser una idea innata, posada en mi per un ésser que realment sigui perfecte: **Déu**. Conseqüentment, Déu existeix. Així, les tres substàncies tenen una profunda interrelació.

L'existència de Déu ha estat objecte de demostració. El Déu cartesià és un ésser dotat de totes les perfeccions, entre les quals hi trobem la de veracitat. Déu i la seva veracitat esdevenen garantia i reforcen el meu criteri de veritat. En efecte, Déu, que m'ha creat racional, no pot fer que m'engany quan faig un ús adequat de la raó; no hi ha possibilitat d'error en les idees que se'm presenten de manera evident.

Tot i que el seu no sigui el Déu personal cristià, Descartes no és ateu. El déu cartesià no és el de la fe, sinó el de la raó. El dubte és una imperfecció, per tant ha d'haver una perfecció que és Déu. Si podem conèixer Déu és perquè, prèviament, l'home - què és racional- pot pensar Déu.

Quan Pascal diu que Descartes és un ateu emmascarat fa referència al fet que no reconeix un Déu personal, sinó una mena de *deus ex -machina*, necessari per a la coherència del sistema però no per a una fe religiosa personal.

12. L'ÉSSER HUMÀ: LA UNIÓ DE COS I ÀNIMA.

Ja vàrem veure que, per **Aristòtil**, l'ànima era un principi de vida. L'ànima era la forma d'un ésser organitzat que té la vida en potència; l'ànima era considerada com allò que fa que un ésser viu sigui efectivament "viu". Per aquesta raó, els animals i les plantes, a més dels éssers humans, estaven dotats d'ànima. En canvi, per a **Descartes**, només en l'ésser humà hi ha una ànima unida al cos. Aquesta ànima, però, no és la causant de la vida, sinó que, a un ésser viu (humà), se li uneix l'ànima, i, quan s'acaba la vida d'aquell ésser, l'ànima abandona el cos. La vida d'aquest cos humà, que pertany al món material, s'explica per raons merament mecàniques: calor i moviment són les causes de tot allò que és material.

Feia poc temps (1628) que William Harvey havia descobert la circulació de la sang. Descartes va incorporar aquest descobriment a la seva explicació mecànica del funcionament del cos. El motor de la vida és el cor, l'òrgan central del cos. De la sang es generen, i hi circulen, unes partícules molt calentes i dotades d'una gran mobilitat –els "esperits animals"-. Aquestes partícules fan d'intermediaris entre l'ànima i el cos.

Descartes pretén, tot i mantenir la independència de l'ànima i del cos, explicar fets que pertanyen a l'experiència comuna i que només són intel·ligibles si s'admet que cos i ànima s'intercomunique: hi ha diversos fets corporals que influeixen en el meu esperit i les decisions preses per la meua voluntat (esperit) fan que el meu cos actuï. Precisament en l'ànima trobem les passions –sentiments, emocions- que tenen un origen corpori, són involuntàries i són, per tant, explicables mecànicament. Les passions més elementals són l'admiració, l'amor, l'odi, l'anhel, la tristesa i l'alegria.

En l'home hi ha, doncs, dues entitats: pensament i matèria. L'ànima [pensament] i el cos [matèria] són dues entitats evidents per elles mateixes, realment distintes i que –totes dues alhora- formen l'home. El jo fonamentalment és pensament i, bàsicament, el pensament està constituït per dues facultats: enteniment i voluntat. (Principis de la filosofia, I, 32). Si per al filòsof cristià Pascal, cos i ànima són antagònics, en canvi per a Descartes cos i ànima constitueixen una unitat. L'home és Res Cogitans + Res Extensa, indistriablement, tot i que –per hipòtesi- Descartes arriba a dir que ens podríem imaginar una ment sense cos.

La teoria cartesiana és **dualista** pel que fa a l'home i manté que hi ha, a més, una altra substància que és Déu, que garanteix el funcionament i l'ordre del cosmos. Però Descartes es troba en una situació difícil perquè l'aplicació de la regla de l'evidència el duu a considerar que ànima i cos són dues substàncies diferents; fins i tot pensa que l'ànima li dóna la consciència de la seva existència amb més evidència que no pas el cos. Però no vol acceptar la conclusió que sembla derivar-se'n; que l'ànima no té cap relació amb el cos.

Descartes admet que hi ha una relació entre cos i ànima i per explicar-la la compara amb la que s'estableix entre un pilot i la seva nau: el cos (nau) és una màquina, mentre que l'ànima (pilot) és allò que la dirigeix i la fa funcionar; l'ànima decideix i el cos executa. No obstant, reconeix que hi ha d'haver una relació més estreta que permeti explicar els sentiments com la por o l'amor, que afecten tant l'ànima com el cos. Com a solució, afirma que entre l'ànima i el cos no hi ha una simple relació, sinó una autèntica **unió**, tot i que aquesta és **accidental**, és a dir, ambdues substàncies juntes constitueixen l'ésser humà i la mort representa la seva separació (dissolució del cos i permanència de l'ànima). Com es produeix aquesta unió? La seva solució és tan original com insuficient; afirma que la connexió es produeix a la **glàndula pineal** (la hipòfisi).

És tan òbvia la idea del Jo?

Per a Descartes, el jo era evident en ell mateix. La forma de descobrir-lo és per introspecció. Observant la nostra percepció del món i els nostres estats mentals (dolors, desigs, intencions, creences...) descobrim que succeeixen en un subjecte que és el jo. Es tracta d'una evidència immediata. Per això de vegades es diu que amb Descartes neix el subjectivisme modern.

Però immediatament al subjectivisme li van aparèixer diverses dificultats, que el tornaven força contradictori. Per una banda hi ha la qüestió de com explicar que el nostre jo canvia i es transforma. Aquesta serà la crítica que fa Hume al problema del jo. Per altra banda hi ha un problema més difícil de resoldre: Si el jo està vinculat a la percepció, ¿com detectar una percepció falsa? Si el jo sempre fos veritat, si el sentit comú intern fos sempre correcte, llavors (paradoxalment) no podríem estar mai segurs de res perquè, senzillament, si el meu jo creu que "penso que això és una poma", no hi hauria manera de convèncer-lo que està equivocat i que en realitat "això és una pera".

Aquest és el sentit del problema del geni maligne: si un déu poderós ens volgués enganyar no hi hauria manera de detectar l'engany. Si jo tinc la percepció d'un arbre, però no hi ha tal arbre, llavors no tinc manera de saber-ho.

Suposem que existeix una mena de subjecte que sigui pura res cogitans sense cos. Llavors: qui tindria mal de queixal quan Descartes té mal de queixal? El mal de queixal és una qüestió del cos que té una repercussió mental òbvia., però qui el pateix? "Jo" seria el subjecte que pateix quan a l'home Descartes li fa mal el queixal.

Per a Hume, en canvi, si acceptem la introspecció com a mètode, llavors el principi de la subjectivitat no pot ser correcte perquè cadascú pot tenir una forma diferent de percebre introspectivament (el que per a algú és objecte d'alegria o de temor, no ho és per a un altre). Hi hauria tants "jos" com formes d'introspecció. El desig o la por que tenen ara en Joan o la Núria "són" ells, i ningú més que ells no els pot experimentar, però podrien ser diferents demà. Dos subjectes diferents no podem compartir la mateixa por o el mateix desig, perquè cadascú és diferent. Per tant, des d'aquest punt de vista el jo és impossible d'universalitzar. En definitiva, cadascú viuria d'una forma diferent el seu mal de queixal. La introspecció no pot captar una idea coherent del jo. Aquest problema pot semblar un entreteniment un xic infantil, però té conseqüències que van des del problema de la relació entre els sentiments i la lògica, al de la construcció de robots...

13. APUNTS D'ÈTICA.

En les pàgines precedents hem insistit preferentment en els aspectes relatius a la teoria del coneixement racionalista: innatisme de les idees, ideal d'un sistema deductiu tot seguint el model matemàtic, concepció de la realitat com un ordre racional, etc. Es tracta, sens dubte, d'aspectes essencials del Racionalisme, però és important assenyalar que la filosofia racionalista també té una profunda preocupació per l'home, per l'orientació de la conducta humana, de manera que sigui possible una vida plenament racional. A continuació ens ocuparem d'alguns aspectes ètics rellevants.

Es tracta, en definitiva, de com és possible la llibertat i de com s'ha d'entendre el seu exercici i la consecució de la felicitat.

13.1. La moral provisional.

Quan Descartes comença el seu procés personal i filosòfic de recerca de coneixements vertaders, s'adona que també haurà de respondre la pregunta "com

he de viure?". I és per això que en el *Discurs del mètode* accepta seguir unes regles de conducta que, tot i no ser resultat del mètode, prendrà com a provisionals i necessàries per conviure amb els altres. Diu: com que un pot passar-se total la vida en un mar de dubtes i sense obtenir un coneixement teòric segur, però no pot deixar de viure humanament i, per això, cal orientar la vida segons aquestes regles morals (màximes). Com que després no va tornar a revisar-les per fer-ne la versió definitiva, hem de considerar-les les seves idees ètiques. Es proposa seguir tres regles o màximes:

a) La primera regla és **"obeir les lleis i els costums del meu país"** (la qual cosa significa respectar la religió en què ha estat educat) i **"seguir les opinions més moderades i assenyades, tot evitant excessos"**.

b) La segona regla suposa **"ser fermes i decidits en les meves accions una vegada hagi elegit una alternativa"** de manera que, fins i tot en les decisions més dubtoses, un cop assumides, hom ha d'obligar-se a seguir-les amb constància.

c) La tercera regla aconsella **cenyir-se al principi de realitat**, és a dir, **intentar canviar els propis desitjos i propòsits més que no pas l'ordre del món**. En altres paraules: acceptar que tot allò que succeeix en contra dels nostres desitjos és impossible de canviar. El que cal, doncs, és acostumar-se a no desitjar aquells béns que no es troben al nostre abast; val més adaptar-se al curs de la realitat més que esperar que la realitat canviï i s'adapti a les meves necessitats.

Aquesta última regla, juntament amb les altres dues, ens duu a considerar la influència de l'ètica estoica en Descartes, és a dir, aquella ètica que ens parla de l'autodomini, de la paciència davant esdeveniments incontrolables i de la distinció entre les coses que es troben sota el nostre control i les que no.

13.2. El jo com a llibertat i generositat.

Del jo en tenim un coneixement directe, intuïtiu, clar i distint, que se manifesta en el "jo penso". El jo com a substància pensant (*res cogitans*) és centre i subjecte d'activitats anímiques que es redueixen a dues facultats, l'enteniment i la voluntat.

La **llibertat** ocupa un lloc central en la filosofia cartesiana. La voluntat es caracteritza pel fet de ser lliure. :

a) l'existència de la llibertat és indubtable: és "tan evident, que cal considerar-la com una de les nocions primeres i innates que hi ha en nosaltres".

b) l'exercici de la llibertat constitueix un element essencial del projecte de Descartes: la llibertat ens permet de ser amos tant de la naturalesa (l'objectiu últim del coneixement és el domini de la naturalesa) com de les nostres pròpies accions. (Entre les accions significatives que fan possible la llibertat hi figura el dubte, la decisió de dubtar, que és d'on parteix tota la filosofia cartesiana).

En què consisteix exactament l'exercici de la llibertat? Segons Descartes, la llibertat no consisteix en la mera indiferència davant de les possibles alternatives que s'ofereixen a la nostra elecció. La llibertat no consisteix tampoc en la possibilitat absoluta de negar-ho tot, de dir arbitràriament a tot que no. **La llibertat consisteix a elegir allò que és proposat per l'enteniment com a bo i vertader.**

L'ús del lliure albir, en un món que funciona mecànicament, és el que distingeix l'home de tota la resta d'éssers naturals. De fet, la diferència entre uns humans i altres està en l'ús del lliure albir. La llibertat de consciència és el bé més preuat, que

no es pot degradar de cap manera. Per això emprèn el camí de l'exili, primer a Holanda i, més tard, a Suècia.

L'home generós és el que sap que el seu valor depèn del bon ús que sigui capaç de fer del lliure albir. La generositat del savi per a Descartes consistirà en la voluntat d'emprar correctament el lliure albir i no de forma arbitrària. Aquest fet és el que distingeix l'home generós del vanitós. La seva generositat consistirà a fer que tothom estigui disposat a emprar el lliure albir per (re) orientar la pròpia vida.

El savi és l'individu que fa de la seva vida un peculiar acte de generositat en la mesura en què gasta el seu lliure albir no pas en l'exhibició del seu poder sinó en l'estudi i en el treball, és a dir, en la modèstia de l'esforç que és el que ens fa humans. La generositat no té res a veure amb donar res als altres, sinó amb treballar amb modèstia la pròpia personalitat, aprenent a jutjar cada cop millor i esforçant-se a distingir el veritable del fals amb l'ajut de la ciència. "Un home no és d'una vegada per totes el que era el dia del seu naixement. L'home es construeix a sí mateix i és només per això que es fa digne d'estimació. Descartes arribarà a dir que: *"El lliure albir és la cosa més noble que pugui haver en nosaltres, tant que ens fa d'alguna manera semblants a Déu"*. Quan l'home és lliure, es fa d'alguna manera com Déu, que, com hem vist, és pura llibertat creadora. L'esforç de conèixer la veritat potser no ens fa feliços, tal com planteja en una carta a Élisabeth, però ens dóna quelcom millor, un plaer no superficial. L'home generós és, en conseqüència, el qui està disposat a fer una vida no pas de vanes alegries sinó de treball de perfeccionament en profunditat.

13.3. Les passions

Descartes separa l'ànima del cos d'una manera encara més radical de com ho feia Plató, considerant-les substàncies autònomes i autosuficients. D'aquesta manera s'agreuja el problema de la relació (qualificada de "combat" per Descartes) entre les parts inferior i superior de l'ànima, entre **les apetències naturals o passions**, d'un costat, i, de l'altre, **la raó i la voluntat**. Quin és l'origen de les passions, com afecten a la part superior de l'ànima i quin és el comportament d'aquesta respecte d'aquelles?

Al *Tractat de les passions*, Descartes entén per passions aquelles percepcions o sentiments que hi ha en nosaltres i que afecten l'ànima sense tenir el seu origen en ella. El seu origen es troba en les forces que actuen en el cos. Les passions, per tant, són: 1) **involuntàries**; la seva aparició fuig al control i al domini de l'ànima racional; 2) **immediates**; 3) **no sempre racionals**; d'aquí que pugui significar per a l'ànima certa servitud. Les passions agiten la voluntat de manera diversa i fan que l'ànima sigui esclava i infeliç.

En aquest punt, Descartes toca un tema típicament estoic: el tema de **l'autodomini o autocontrol**. La seva actitud davant de les passions no és absolutament negativa: no es tracta de rebutjar-les o d'eradicar-les per principi. Cal enfrontar-se no a les passions com a tals, sinó a la força cega amb què tracten d'arrossegar la voluntat, sense deixar lloc per a la reflexió raonable.

La tasca de l'ànima en relació amb les passions consistirà a sotmetre-les i ordenar-les conforme al dictamen de la raó. És la raó la que descobreix i mostra el bé que, com a tal, pot ser volgut per la voluntat. La raó subministra no només el criteri adequat respecte de les passions, sinó també la força necessària per oposar-s'hi.

14. ALGUNES CRÍTQUES A LA FILOSOFIA CARTESIANA

El debat sobre la filosofia cartesiana es va centrar en la qüestió de Déu i en el problema del dualisme. Ens limitarem al que van retreure-li Pascal, Spinoza i Leibniz, perquè les seves crítiques apunten a temes centrals del racionalisme, tot i que aquest apartat podria fer-se molt més llarg. Prescindirem, per tant, del debat amb l'empirisme i amb la Il·lustració, que seria força més complex.

Pascal –que havia conegut Descartes l'any 1647 i havia parlat amb ell de les experiències sobre el buit- era alhora un matemàtic i un fervent catòlic rigorista, que pertanyia al grup dels jansenistes, partidaris d'un retorn a la puresa evangèlica i d'un moralisme extrem. Per a Pascal, Descartes era poc menys que un ateu amagat, per la seva teoria de l'animal màquina que negava la llibertat humana. En un dels seus "Pensaments" diu:

No puc perdonar Descartes; hauria volgut prescindir de Déu en la seva filosofia; però no ha pogut prescindir de fer-li clavar una empeneta per posar el món en moviment; després d'això Déu ja no té res més a fer.

Spinoza li retreu exactament el contrari que Pascal: no accepta la idea d'un déu creador, ni la idea d'una ànima que disposa lliurement de la seva voluntat. A la seva *Ethica* (cinquena part) trobem l'argument fort contra el cartesianisme.

En realitat no puc fer res més que sorprendre'm d'un filòsof que, després d'haver-se resolt fermament a no deduir més que principis evidents per ells mateixos i a no acceptar més que el que percep clarament i distinta, després d'haver retret als escolàstics el voler explicar coses obscures per qualitats ocultes, admeti una hipòtesi més oculta que cap qualitat oculta. ¿Què entén, li pregunto, per la unió de l'ànima i el cos? Quina concepció clara i distinta té d'un pensament molt estretament lligat a una certa porció de l'extensió?

15. DESCARTES AL SEGLE XX

La filosofia cartesiana va tenir un relatiu eclipsi al segle XVIII, tot i alguna referència, més o menys ambigua en l'elogi, que podem trobar al *Discurs preliminar* de l'*Encyclopédie*. El filòsof de les Llums fou Locke i, al seu tram final, Hume, que basteix tota la seva filosofia sobre la negació de la idea de substància i, especialment, sobre la negació escèptica de conceptes com "Jo", "Déu" i "Món" que per al cartesianisme eren idees innates.

En la tradició anglosaxona d'arrel empirista, l'aportació cartesiana mai no ha estat gaire important perquè, des de Hume, el "jo" no es considera quelcom substancial, sinó una mena de "teatre filosòfic" en què les experiències es van succeint i transformant. Al segle XX, la suposició bàsica del cartesianisme (la idea que cal una fonamentació de la filosofia en la raó) va tenir poca incidència sobretot perquè, després de Wittgenstein, al món anglosaxó, hom va tendir a considerar que la filosofia no pot fonamentar res sinó, en tot cas, ajudar-nos a mirar la realitat d'una altra manera, tal com fa –en un conegut exemple wittgensteinià- el que canvia els mobles d'una habitació i, en conseqüència, transforma també la seva manera de viure i d'estar en aquell espai.

A França i en la filosofia continental, la recuperació de Descartes va arribar al s. XIX. Amb el positivisme, hom va revaloritzar la idea de "mètode", com una funció central de tot el qui vulgui fer filosofia. Per al científisme la gran aportació de Descartes hauria estat la idea que pensar és pensar ordenadament.

Però el gran debat postcartesià al XIX (finals) i al XX (primera meitat) fou el que es bastí sobre el problema del dubte i el cogito en la tradició fenomenològica. Molt en esquema –i en una simplificació "pedagògica" però excessiva- podríem dir que el Descartes del segle XX és el de la crisi del subjecte.

Tot el *Discurs del mètode* pot ser considerat com una reflexió sobre el concepte de "jo". "Jo" és qui dubta, qui pensa i qui descobreix el cogito i la idea de Déu. Però al segle XX, el concepte de "jo" es va devaluar. Políticament, Marx diagnosticà que havia arribat l'època de

les masses i que l'individu era una abstracció, vist que el real era un "nosaltres" (la classe social, el grup polític) davant el qual el jo quedava desarmat. Per altra banda, el mecanicisme cartesià fou vist com una teoria massa simplificadora i, a més, la idea cartesiana del cogito com a base de la raó es veié com l'inici d'una raó instrumental que havia entrat en crisi com a conseqüència de la fallida del projecte il·lustrat.

La idea que la raó serveix per "dominar" el món –i la mateixa idea de domini– quedaven tocades com a conseqüència de la fallida del concepte de progrés. Cal tenir present que les dues guerres mundials, la bomba atòmica i els totalitarismes feixista i comunista, fan que el segle XX, malgrat el gran progrés científic, fos una època convulsa i poc optimista. La mateixa idea de la crisi ecològica ha fet que teories com el cartesianisme, pensades des de la idea d'un home que domina el món i que pensa la realitat com una gran màquina, resultin sovint poc atractives.

El filòsof alemany **Husserl**, iniciador de la fenomenologia, pot ser un bon exemple del que venim dient. Al conjunt de conferències que porten per títol *Meditacions cartesianes*, reconeix en el cogito cartesià l'inici de la filosofia, però –al mateix temps– considera que no n'ha tret totes les conseqüències. Específicament, Descartes no ha estat tan radical en el dubte com caldria esperar. Hi ha una qüestió que algú que volgués fer l'experiència del dubte després del segle XX, i amb la tradició del surrealisme al darrera, hauria de contestar. La pregunta seria: ¿Hi toco del tot? ¿No serà que estic boig? ¿No seré un extravagant?. Descartes ni s'ho planteja. La primera frase del *Discurs del mètode*, en canvi, diu: "El bon sentit és la cosa més ben repartida del món". Per a ell la tradició estoica de la *bona mens*, és a dir, la saviesa comuna a tots els humans, és una dada autoevident. Montaigne als seus *Essais* havia escrit: *Il ne fut jamais crocheteur ny femmelette qui ne pensast avoir assez de sens pour sa provision*. I Descartes, que recull la frase, creu com Montaigne que cal fer la crítica del sentit comú però que el jo que fa la crítica és evident per ella mateixa.

Segons Husserl, en el dubte cartesià manca radicalitat. Descartes ha confós dos nivells de dubte possible: no és el mateix dubtar de les coses que dubtar de les idees. Ha dubtat, efectivament, de la realitat material, però no ha fet el mateix amb el nivell de les idees. No s'ha plantejat, per exemple, si les idees –o el coneixement que l'home en té– són adients per tal de conèixer la realitat d'una manera coherent. Husserl considera que, abans d'un dubte metòdic, caldria fer un dubte existencial, és a dir, posar en crisi l'existència del nostre propi jo i la coherència del nostre propi pensar. Descartes, per exemple, dona per suposat que existeix quelcom que s'anomena "el món": ¿Què passaria si, per exemple, això que anomenem "el món" no existís? Com diu Husserl: *I tanmateix és una possibilitat (...) podria ser fins i tot que veritablement no hi hagués cap realitat, cap món, que no hagués existit mai, fins i tot si en tinc experiència, amb tota certesa, fins i tot indubtable*. Husserl, en el fons, fa referència a l'experiència de la física moderna i de la psicologia de la Forma que ens mostra com coses que creiem evidents no ho són en absolut.

Òbviament, Descartes mai no hauria pogut plantejar-se la crítica al concepte de "jo", ni al de "món", que per ell són dades immediates de la consciència, per –com a mínim– dues raons: per una banda, la seva filosofia recull l'antropocentrisme del Renaixement i l'optimisme de la raó. Per l'altra, posar en crisi el jo i el món significaria posar en crisi l'experiència de la llibertat. Descartes mai no diu que la llibertat del jo consisteixi a fer el que es vulgui. Ben al contrari, la llibertat del jo és per a triar allò que la raó presenta com a bo i com a veritable: la llibertat no és possible sense un "jo" fort.

Heidegger, deixeble de Husserl, comença el seu llibre més influent: *Ésser i temps*, exposant críticament l'ontologia cartesiana, que segons ell es fonamenta en el concepte de substància, destinada a deixar lloc a una ontologia basada en l'existència. Heidegger, al llarg de tota la seva obra, mai no deixarà de criticar l'aspecte instrumental que a parer seu té no només Descartes, sinó tota la filosofia de la modernitat. Per a Heidegger, el mecanicisme és una filosofia de la dominació del món i de la subordinació de l'home a la tècnica.

Però potser la crítica més fonamental al cartesianisme és la que prové de la psicoanàlisi. Per a **Freud**, Descartes s'havia equivocat en l'aspecte més essencial, identificant pensar (activitat de la raó) i ser (existir). El nucli de la psicoanàlisi està en afirmar que sota l'activitat conscient (pensar) hi ha un fons profund del psiquisme humà que és l'inconscient. La raó, per tant, no és autosuficient sinó que depèn d'un seguit d'elements (records infantils, elements

censurats...) que estan, per així dir-ho, fonamentant la consciència. Mentre Descartes defensava una raó que actua segons regles objectives i lògiques, Freud considera que la raó no és autònoma sinó que depèn d'un inconscient que està fonamentat en el desig sexual. La força de la crítica freudiana fou molt important al segle XX.

Hi ha també un seguit de crítiques contemporànies a la qüestió del dualisme cartesià que provenen de les neurociències contemporànies. Així el psicòleg nord-americà d'origen portuguès **Antonio Damasio** en el llibre: *El error de Descartes* critica la idea de separar món dels pensaments (i sentiments) del món extens (fisiologia del cervell). Nosaltres no som subjectes desencarnats. Per a Damasio, els sentiments (res cogitans) tenen uns mecanismes cerebrals profunds que estan fisiològicament determinats. El dualisme és possiblement una forma de classificar el món que evolutivament ha tingut un paper important: per als animals és, per exemple, molt important classificar les plantes en comestibles o verinoses. Del dualisme n'han sortit la lògica tradicional (si A és veritat, no-A és fals) i l'esperit classificador, però la realitat és prou més complexa i "borrosa" que les hipòtesis dualistes. Distingir, per exemple, entre sentiment i "raó" és, al límit, una qüestió força més complexa que no sembla.

&&&&&&&&&&&&&